

Salvador Rebés Molina

Voldria expressar d'entrada el meu agraïment a la Direcció General de Cultura Popular, a la Biblioteca de Catalunya i a l'Abadia de Montserrat, organitzadors d'aquest homenatge a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i a qui va ser el seu promotor i mecenes, Rafel Patxot i Jubert. Com que no em considero sinó un usuari més del fons de l'Obra del Cançoner, miraré d'aportar, al meu torn, un testimoni personal sobre l'altíssim interès que té l'Obra pel que fa al meu àmbit d'estudis, que és el folklore literari.

Quan anomenem a hores d'ara l'Obra del Cançoner ens estem referint a un arxiu folklòric que abraça ben bé cent anys de documentació, *grosso modo* entre 1844 i 1945. Per això mateix, ens hem acostumat a fer-ne una unitat lèxica, l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, un nom compost que s'enuncia, posem per cas, de la mateixa manera que diem la *Biblioteca de Catalunya*. No hem d'oblidar, però, que l'Obra del Cançoner havia estat abans un projecte editorial, l'esforç ambiciós d'aplegar sencer i en una mateixa col·lecció el folklore musical de Catalunya. O si volem ser més precisos, de tot el domini lingüístic català. L'Acta del primer Consell Consultiu (19 d'abril de 1922) manifesta amb claredat aquell desig d'«oferir al nostre poble el propi corpus musical amb la publicació del “Cançoner Popular de Catalunya”»². Noteu la disposició de les cometes. Vist així, el sintagma que tenien *in mente* els impulsors consta de dues unitats certament diferenciables: d'una banda, la tasca en si, l'*Obra*, i d'una altra, la finalitat d'aquesta, el *Cançoner Popular de Catalunya*. El representant de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), Jaume Massó i Torrents, volia saber llavors «per què dèiem de l'obra que s'anava a fer “Cançoner” i no “Romancer”». Li van respondre que

havent d'aplegar l'obra projectada tota la música popular de Catalunya, calia donar-li un nom comprensiu del seu contingut i com que no n'hi havia de prou just, el de «Cançoner» resultava el més apropiat car, reconeixent i tot que en general el text de les nostres cançons populars presenta la forma mètrica arromançada, vàries d'elles adopten, però, una diferent forma resultant així que fins en l'aspecte solament del text el nom «Cançoner» és de més abast que no pas el de «Romancer»³.

Per una altra part, el professor Tomàs Carreras i Artau, en nom de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de la Universitat de Barcelona, va reclamar que s'emprengués amb rigor

una obra que ensems que patriòtica ha d'ésser feta amb veritable criteri científic retraient la figura formidable d'en Menéndez Pidal qui fa llargs anys que està treballant en recerques i estudis sobre el romanç; el qual savi ja és segur que criticaria despi[a]dadament la nostra obra si ella, per no haver estat feta per homes degudament preparats i duta a terme sense un gran criteri crític, no oferia la garantia científica que cal en una *publicació* de tal naturalesa⁴.

Hi subratllo el mot clau *publicació*. Tal com acaba de mostrar-nos el vídeo introductori, l'Obra va acomplir aquelles expectatives de serietat i rigor. Es buidaren els treballs preexistents i s'aplegà molt de material nou: missions de recerca (treballs de camp propis), concursos i donacions. El fons documental s'enriquí, i en gran manera, amb la inclusió de dues col·leccions singulars, la del pioner de la Renaixença Marià Aguiló i Fuster i la del mestre de folkloristes Rossend Serra i Pagès. Tard o

¹ Conferència feta a la Sala de la Caritat de la Biblioteca de Catalunya el 18 de juny de 2014, dins el marc de la Jornada sobre l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

² *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum V. Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu*, a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM), 1995, p. 248.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ *Ibidem*, p. 241.

d'hora els responsables del projecte haurien d'haver reconegut que es tractava d'una desmesura tan il·limitada, tan grossa, que no hi havia possibilitats reals de dur-la al paper, no fins al punt d'aconseguir-ne una publicació exhaustiva. És clar que les millors realitzacions humanes provenen sempre d'una arrel utòpica.

D'entre tots els tipus de cançons populars, llargues i curtes, el més ben representat a l'arxiu de l'Obra del Cançoner és la balada. Com solia dir l'enyorat professor Josep M. Pujol, la balada era l'estrella de la tradició herderiana⁵, i el *Romancero* gaudia d'un prestigi literari universal, d'origen romàntic, que aquí, a Catalunya, havien refermat els escrits de Manuel Milà i Fontanals i el pes exemplar de Marià Aguiló. Podem constatar-ho a l'*Inventari* que va redactar ara fa vint anys el pare Massot⁶, molt eloqüent pel que fa als materials d'Aguiló (sèrie A) i als de Serra i Pagès (sèrie S), i si estenem la consulta a les Selectes corresponents a les missions de recerca, tant a les que s'editaren durant els anys 1928 i 1929 com a la continuació promoguda entre 1996 i 2011 per l'Abadia de Montserrat, a cura de Josep Massot i Muntaner, advertirem que s'hi va formar el conjunt baladístic més ric del món, pel que es refereix al període esmentat.

L'Obra del Cançoner va deixar de banda, però, la recollida de plecs poètics «de canya i cordill», els anomenats romanços de cec, tot just quan s'extingia aquell costum multiseular i es venien encara a bon preu. Així van fer oportunament les seves col·leccions Josep Colomines, Joan Amades o el geògraf sabadellenc Pau Vila. També Pío Baroja, a Madrid. Si els plecs haguessin portat notació musical, l'Obra hauria actuat potser d'una altra manera. L'arxiu compta almenys amb els romanços que havia adquirit Marià Aguiló, folklorista i bibliòfil alhora, alguns de ben antics. Ell mateix admetia haver nascut amb esperit col·leccionista, «puix que a set anys vatx fer la [col·lecció] de fulles d'arbres y plantes ab una fruïció gran y la d'estampetes de sants per tenirne un per cada dia en una capella»⁷. No cal afegir-hi res més! Els plecs d'Aguiló⁸ s'han conservat tal com els tenia distribuïts l'estudiós mallorquí, per carpetes temàtiques i adjunts als textos orals. Posem per cas, a la carpeta de *Gerineldo*, la de *Mambrú (La mala nova)*, les de diversos bandolers, etc.

D'altra part, les col·leccions folklòriques d'Aguiló i de Serra i Pagès contenien diversos gèneres etnopoètics aliens als objectius del Cançoner: rondalles, llegendes, refranys, oracions populars, etc. En destacaré, de manera sumària, *El rondallari Aguiló*, excel·lent aplec rondallístic estudiat i editat per Jaume Guiscafré (Barcelona, PAM, 2008), i el Refranyer del mateix Aguiló –amb una aportació notable de Jacint Verdaguer–, material que ha estat descrit per Josep Massot⁹ i sobre el qual treballa ara l'IEC sota la direcció de Germà Colón, amb la voluntat de posar-lo a la xarxa¹⁰. També s'incorporaren a l'arxiu de l'Obra els concursos del Llegendari Popular Català, empresa que havia conduït Rossend Serra i Pagès gràcies al patrocini de Rafael Patxot¹¹.

En definitiva, un segle de la millor Literatura popular, salvaguardat i posat a disposició dels estudiosos, que n'han fet un ús continuat al llarg dels últims vint anys.

⁵ «Les cançons populars», dins *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*, a cura de Carme Oriol i Emili Samper, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, 2013, ps. 71-77.

⁶ *Materials. Volum IV. Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, per Josep Massot i Muntaner, fascicles I i II, Barcelona, PAM, 1993 i 1994.

⁷ Citat per Josep Massot i Muntaner, p. 349 de «Marià Aguiló, entre la poesia i l'erudició», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, 2000, ps. 347-372.

⁸ A vegades són còpies manuscrites, com assenyala Pep Balsalobre, «Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari», *Llengua & Literatura*, IX (1998), ps. 287-364, que remet quan convé als títols pòstums d'Aguiló *Cançoner de les obretes en nostra llengua materna mes divulgades durant los segles XIV, XV e XVI* (Barcelona, 1900) i *Catálogo de obras catalanas impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid, 1923).

⁹ *Escriptors i erudits contemporanis. Novena sèrie*, Barcelona, PAM, 2010, ps. 35-106, i *Materials. Volum XXI. Complements a l'Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner i a les seves missions*, Barcelona, PAM, 2011, ps. 177-233.

¹⁰ Gemma Boada Pérez i Germà Colón Domènech, «Edició electrònica del Refranyer Aguiló», *Estudis Romànics*, vol. 36 (2014), ps. 333-335. La Guerra va impedir a Josep M. Batista i Roca, de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, publicar amb el mecenatge de Patxot l'obra del «Refraner Popular de Catalunya». Vegeu al respecte Rafael Patxot i Jubert, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera. Fulls de la vida d'un octogenari*, Ginebra, 1952, ps. 128-129.

¹¹ Josep Massot i Muntaner, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, font de recerques», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie*, Barcelona, PAM, 2004, ps. 169-188.

Si m'ho permeten, i a fi de remarcar la utilitat evident dels materials de l'Obra del Cançoner, resumiré tot seguit algunes de les meves experiències com a estudiós de la poesia tradicional. En primer lloc, les dades recopilades per l'Obra em van aplanar el retorn a algunes poblacions, moltes dècades després. És el cas de la «revisita» a Torà, promoguda per la doctora Josefina Roma el 1994, en la qual van participar també Josep M. Pujol i Jaume Ayats, i la recerca de Setcases, l'any 2002, en el marc d'un projecte col·lectiu no enllestit mai del tot, iniciat en companyia de Josefina Roma, Maria Àngels Subirats i Joan de la Creu Godoy, que pretenia estudiar i biografiar Palmira Jaquetti i Isant, infatigable missionera del Cançoner a la qual havia dedicat abans el meu article «Una versió de *Virgilio* en el Pirineo catalán», inclòs als *Studia in honorem Michelle Débax* (Universitat de Toulouse-Le Mirail, 2001).

Des d'un punt de vista editorial, em vaig sumar al Grup de Recerca Folklòrica d'Osona (GRFO) –Jaume Ayats, Xavier Roviró i Ignasi Roviró– a fi de preparar plegats, amb motiu de l'Any Verdaguer, una antologia de cançons recollides pel poeta de Folgueroles, triades entre els Materials Aguiló i el fons de la Biblioteca de Catalunya¹².

Com a treball històric, acabo d'espigolar a la sèrie Aguiló uns «Reculls vuitcentistes oblidats: De Josep Subirana al matrimoni Ildefons Cerdà-Clotilde Bosch», article que forma part de l'homenatge que preparen a Giuseppe Di Stefano les Universitats de Sevilla i de l'Algarve. Aquests reculls tenen com a fil conductor la vila de Centelles, d'on era natural l'*Almogàver del Montseny*, Josep Subirana i Vila (1808-1870), apòlogista del catalanisme lingüístic i literari a qui correspon l'honor d'haver aplegat la primera versió que coneixem del romanç d'*Els Segadors*. Cal destacar també que fossin col·lectors de cançons populars tant l'il·lustre centellenc Ildefons Cerdà i Sunyer –l'urbanista de l'Eixample barceloní– com la seva esposa, Clotilde Bosch i Carbonell, una prova més de l'entusiasme folklòric aixecat per la Renaixença.

Certament, i per no allargar-ho més, he tingut en compte l'Obra del Cançoner sempre que he estudiat qualsevol balada: *Isabel de Liar*, *La dama enterrada*, *La calúnnia de la reina*, etc.

Durant el temps que resta, centraré l'atenció en el meu primer contacte amb l'Obra del Cançoner perquè no es va produir, com les consultes ulteriors, a través dels microfilms dipositats al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana¹³ (ara Direcció General de Cultura Popular), ni tampoc a la Biblioteca de Catalunya, sinó que va ser molt abans de l'obertura de l'arxiu del Cançoner, quan aquest semblava encara un misteri embolcat d'incerteses, i va tenir lloc a Madrid, al meu barri natal de Chamartín, més exactament al xalet de l'antiga Cuesta del Zarzal, 23, on havia viscut don Ramón Menéndez Pidal. Després d'haver assistit a un curs d'especialització que organitzà la Cátedra-Seminario Menéndez Pidal (Segòvia, 1980)¹⁴, el doctor Diego Catalán Menéndez-Pidal, nét de don Ramón i hereu del seu valuósíssim Archivo del Romancero¹⁵, em va proposar d'estudiar l'Obra del Cançoner com a tesi doctoral. La vàrem matricular amb un títol tan difús com discret, «El Romancero catalán». Tot i que el punt de partença havien de ser els volums publicats abans de la Guerra, així com la col·lecció de Chamartín, resultava imprescindible l'accés a l'arxiu Patxot. I aquest era el quid de la qüestió. Confiàvem que pogués intercedir-hi un parent meu, home d'un profund compromís amb la cultura catalana molt proper al president Josep Tarradellas¹⁶, i en un moment o un altre, vaig tenir apuntada l'adreça d'una avinguda del *quartier*

¹² Grup de Recerca Folklòrica d'Osona i Salvador Rebés, *Cançons tradicionals catalanes recollides per Jacint Verdaguer i acompanyades amb enregistraments del GRFO*, Barcelona, PAM, 2002.

¹³ Aprofito per remarcar la qualitat humana i professional de les persones que vaig tenir la sort de conèixer en aquell CPCPTC, en especial el director, Antoni Anguela i Dotres, el mestre Josep Crivillé –traspassats tos dos, tristament–, l'eficientíssim tècnic de l'Àrea de Recerca Salvador Sorrosal i l'amic Ramon Vilar, l'etnomusicòleg que m'ha precedit en aquest acte d'Homenatge.

¹⁴ Tenia com a companys, entre d'altres, Michelle Débax, Pere Ferré da Ponte, el mexicà Aurelio González, Jon Juaristi, Francisco Mendoza Díaz-Maroto i Maximiano Trapero.

¹⁵ Diego Catalán, *El Archivo del Romancero, patrimonio de la humanidad. Historia documentada de un siglo de Historia*, 2 vols., Madrid, Fundación Menéndez Pidal-Seminario Menéndez Pidal de la Universidad Complutense, 2001. Pel que fa a la personalitat carismàtica i a l'obra de Diego Catalán Menéndez-Pidal (1928-2008), recomano els articles in *memoriam* de la *Revista de Filología asturiana*, núm. 6-7-8 (2006-2007-2008).

¹⁶ Es tractava del notari Josep Maria Puig Salellas, cosí germà del meu pare, Salvador Rebés Puig.

de Champel, a Ginebra, on residia una hereva de Rafael Patxot. Les gestions restaren ajornades una bona temporada a causa de les circumstàncies personals que motivaren el meu trasllat de Reus a Sant Cugat i, al capdavant, una conversa amb el pare Massot em dissuadí per complet. Sortosament. No convenia remenar-ho més. Els hereus Carreras-Patxot, que havien rebut i valorat de manera favorable el Document d'Andorra (1979)¹⁷, li havien assegurat que

al seu moment –un moment que, pel que vaig poder entendre, tenia una relació molt directa amb l'evolució democràtica de l'Estat espanyol–, el fons de l'Obra del Cançoner tornaria a Catalunya i esdevindria consultable. Em demanaven, amb tot, que volgués calmar les impaciències desfermades d'alguns francitiradors que haurien volgut cremar etapes de premsa (...) No cal dir que vaig fer mans i mànigues per calmar els ànims i per imposar silenci, ben convençut que les promeses que m'havien fet anaven de debò¹⁸.

Així doncs, la tesi projectada «se'n va anar als llimbs», per dir-ho amb una expressió manllevada del senyor Patxot. Entremig, però, havia pogut examinar en més d'una ocasió la correspondència de Menéndez Pidal i els seus els fitxers de romanços. Carpeta a carpeta, hi vaig anar trobant fulls i més fulls de l'Obra del Cançoner. Conscient que l'arxiu conservava un fons català important, i animat aleshores per Antoni Anguela, vaig poder inventariar-lo amb una beca del Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular (1988-1989)¹⁹. No m'hi trobava sol, ni molt menys, perquè Diego Catalán, que era un home d'esperit liberal i cooperatiu, sincerament generós, tenia obert als investigadors el xalet de Chamartín²⁰.

Com i quan havien arribat a Madrid aquells romanços de Catalunya? Podem treure l'entrellat d'aquesta microhistòria a l'epistolari entre Ramón Menéndez Pidal i alguns intel·lectuals catalans.

Tal com deia Carreras i Artau al primer Consell Consultiu, feia una colla d'anys que don Ramón recopilava romanços amb el propòsit d'editar, tard o d'hora, un *Romancero* general panhispànic. El cas és que li mancava informació no publicada de l'àrea lingüística catalana, tot i haver-ne rebut petites contribucions. Per exemple, el mestre alguerès Joan Palomba Cano li havia adjuntat tres balades a una felicitació nadalenca, com a mostra d'un recull de cançons populars que sortiria aviat. Totes tres figuren a la *Revue Catalane*, 1908: *Maria Flores de Castilla* (és a dir, *Reina i cautiva*), *Agadeta (Delgadina)* i *Del conte Flores (Comte Alarcos)*²¹.

Més tard, hi intervingué el doctor Antoni Rubió i Lluch, amic estimat de Menéndez Pidal, a qui escriu: «Respecto del *Romancero*, que ha de ser la magna obra de su vida, no pondré en olvido su encargo, y ya lo he recomendado a un joven sacerdote músico que estudia nuestra poesía popular», en referència molt probable a Mn. Higiní Anglès i Pàmies²². Val a dir que Rubió, segons detalla en

¹⁷ «Document sobre l'Obra del Cançoner», apèndix de les *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979)*, a cura de J. Bruguera i J. Massot i Muntaner, Barcelona, PAM, 1980.

¹⁸ Josep Massot i Muntaner, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui», dins *Semblances i comentaris*, Barcelona, PAM, 1999, ps. 272-273.

¹⁹ Treball mecanografiat, anterior a l'era dels ordenadors personals. Va perdre interès en produir-se de seguida, l'any 1991, l'arribada a Montserrat de l'Obra del Cançoner. D'altra banda, el tram final del meu inventari va coincidir amb un enrenou considerable als fitxers de Chamartín, a causa d'uns treballs interns de l'arxiu, i en conseqüència, una part dels materials catalans –vista amb anterioritat– no apareixia enlloc i va haver de quedar fora del repertori inventariat.

²⁰ Encara hi vivia la seva mare, la distingida pedagoga Jimena Menéndez-Pidal Goyri (1901-1990), que de tant en tant, i amb amable simpatia, ens exhortava a prosseguir la recerca. Sota el magisteri de Diego, formaven per aquelles dates el nucli del Seminario Menéndez Pidal, radicat a Chamartín, els investigadors Jesús Antonio Cid, Flor Salazar i Ana Valenciano, així com la inoblidable bibliotecària Carmen Alvarado († 1996), amb el concurs dels joves en formació Mariano de la Campa, Juan Bautista Crespo, Inés Fernández-Ordóñez i José Manuel Fraile, per esmentar-ne els més presents durant les meves estades.

²¹ Venanzio Todesco, «Quelques poésies populaires catalanes à Alguero. Suite et fin», *Revue Catalane*, núm. 20 (15 d'agost de 1908), ps. 230-237, i en concret, p. 232-237. La carta de Palomba a Menéndez Pidal no porta data.

²² Arxiu Menéndez Pidal, carta del 22 de maig de 1920 citada al meu article «Onze romanços tradicionals del Baix Camp», dins el *Monogràfic Higiní Anglès*, separata de la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 12 (desembre de 1988), ps. 6-12, on resumia ja aquest assumpte. Poc després Josep Crivillé i Bargalló va publicar «L'etnomusicologia en l'obra d'Higiní Anglès», *Recerca Musicològica*, IX-X (1989-1990), ps. 195-205, on s'explica com Anglès, esperonat

una carta posterior, tenia una cuinera de confiança, «hija del ama que crió a Jorge, natural del pueblo de Tamurcia (provincia de Lérida, partido judicial de Tremp, comarca del Ribagorza)», i que «la casa solariega de mi actual cocinera, Maria Cors y Palacín, es un rico nido de canciones catalanas y de tradiciones populares». Llàstima que optés per adjuntar-hi tan sols allò que podia pertocar al futur *Romancero*, tres romanços castellans: *Don Carlos de Berdegal* (*El comte Claros*), *Dinda Argüela* (*La mala sogra*) i *Silvana*²³.

Anglès es va comprometre, això és segur, amb Manuel de Montoliu, una amistat de don Ramón a l'IEC: «Mossén Anglés me dijo que está dispuesto a enviarle todo lo referente al Romancero que ha encontrado en Catalunya», assegura Montoliu el 29 de juliol de 1922, i encara apunta una segona gestió tan infructuosa com l'anterior: «Aquel señor que publicó en la revista del Ateneo enciclopédico una colección de canciones populares está ausente de Barcelona; cuando llegue y pueda verle, ya le manifestaré el deseo de V. de poseer aquella colección». La revista en qüestió era el butlletí *Excursions*, on Joan Amades anava estampant cançons populars de collita pròpia, però també dels seus companys Joan Tomàs i Sebastià Giralt.

Les promeses d'Anglès es materialitzaren, per fi, gràcies a la mediació del jove Pere Bohigas i Balaguer. Deixeble destacat de Rubió i alumne de doctorat de Menéndez Pidal (curs 1921-1922)²⁴, Bohigas estava a punt d'acompanyar Anglès a la primera missió de l'Obra del Cançoner quan anunciava el següent, el dia 10 de juliol del mateix any 1922:

Cumpliendo el encargo que me hizo Vd. al salir de Madrid le envío hoy algunos romances de Gerineldo de la colección de los Sres. Higinio Anglés y Ventura Gassol (...).

Les he indicado también a los dos coleccionistas mencionados el deseo de V. de conocer los romances castellanos que han recogido en Cataluña y me han dicho que no tienen ningún inconveniente en dárselos a conocer. De todas maneras no se le podrán facilitar estos materiales con la rapidez que quisiera yo porque sus propietarios van muy despacio para dármelos a conocer. Si la cosa dependiera solo de Anglés fácil sería de arreglar, pero como quiera que el que se cuida de las letras es Gassol, y éste está muy ocupado y es bastante desordenado, resulta que es necesario insistir mucho para que cumpla sus encargos²⁵.

Recordem que *Gerineldo* era l'eix conductor del manifest «*Sobre geografía folklórica. Ensayo de un método*», aparegut poc abans a la *Revista de Filología Española* (vol. II, 1920, ps. 220-338). La segona tramesa de Bohigas va arribar a Madrid passat l'estiu, el 24 d'octubre:

Mi querido profesor: En contestación a su última carta le comunico que tengo ya los romances de Mn. Anglés. Éste recibió ya los opúsculos que V. le remitió.

De la *Boda estorbada* sólo le hemos encontrado dos o tres versiones. Hasta ahora ha salido muy poco. De romances del *Gerineldo* podremos adjuntar dos más a los de la otra vez (...). A estos añado yo todos los romances con castellanismos o análogos a los castellanos que se han encontrado en las comarcas altas

pel mestre Felip Pedrell, va incrementar els reculls primerencs a Maspujols amb nombrosos escorcolls per terres tarragonines, acompanyat més tard del poeta i futur polític Bonaventura Gassol i Rovira.

²³ Respecto l'ortografia de les cartes citades. Aquesta és del 24 de juny de 1934. Rubió hi afegia: «No he podido arrancar de los labios de mi sencilla sirvienta más romances castellanos, pero la he sorprendido cantando canciones religiosas también en castellano, que si a usted le interesan, las recogeré y remitiré otro día». Abans, el 23 de juliol de 1923, Rubió li havia comunicat que la seva àvia materna, Inés Ors, cantava el *Plany d'Alfons el Magnànim*: «Mirava de Castroviejo / el rei de la Durundina». Menéndez Pidal posava per error «Durundía» al seu *Romancero Hispánico* (*Hispano-portugués, americano y sefardí*). *Teoría e historia*, Madrid, Espasa-Calpe 1953, t. II, p. 321.

²⁴ Ell ho recordava així: «Un día, en salir de clase, em va dir [Menéndez Pidal]: “He recibido una carta –ell tenia gran admiració per Rubió i Lluch– del doctor Rubió que me habla de usted, yo ya me había fijado en usted porque he visto que usted sabía cosas...”. A la tardes (*sic*) vivia en un[a] torre a Chamartín de la Rosa, ara està completament unit a Madrid però llavors encara estava una mica lluny. Pidal treballava el jardí. “Por las tardes yo voy al Centro de Estudios Históricos, venga un día a verme y charlaremos”. Em vaig doctorar a la Universitat de Madrid, l'única que llavors concedia aquest grau. Des de llavors vaig començar una relació molt estreta amb Pidal, vam ser molt amics.» (Joan Solé i Bordes, «Algunes hores de conversa amb Pere Bohigas i Balaguer», *Del Penedès*, núm. 4, 2002-2003, ps. 7-28; cito les ps. 15-16).

²⁵ Reproduïda per Diego Catalán, *El Archivo del Romancero...*, làmina III-liiii: 108x.

de Solsona y Berga y los hallados en una libreta de Ventura Gas[s]ol que me han dejado para que la revisara. Muchos de los primeros han sido recogidos por mi mismo este verano, durante unas semanas que hice de excursión, unido a Mn. Anglés.

No le extrañe el corto número de versiones que esta vez le entrego, pero es que la colección de Anglés es hasta ahora muy pequeña pues las únicas comarcas que hizo con detenimiento fueron las del Priorato y Pallars. Lo que sucedió en este caso fué que en torno de sus propósitos se creó una atmósfera de simpatía muy justificada que dio proporciones excesivas a la obra hecha, sin duda en vista de la obra grande que se proponía realizar. Por otra parte los resultados que Anglés y Gas[s]ol obtuvieron en las comarcas citadas no correspondieron al gran trabajo y sacrificios que para ello dispensaron.

Deixem córrer les apreciacions de l'últim paràgraf, no massa afortunades. Bohigas es descuidava de dir que a la recerca pirinenca de 1921 –que, per cert, va arribar fins a Andorra– hi havia participat també Josep M. Batista i Roca, a qui corresponen les fotografies de la campanya²⁶.

L'enviament de materials relacionats amb Mn. Anglès es va completar el 2 de març de 1923:

Mi querido profesor: Hasta hoy no he podido tenerle preparados los romances de que le había hablado. Son todos los castellanos que encontramos este verano [1922] Anglés y yo. Además pudimos hurtar a Gas[s]ol dos libretas suyas, de las que he sacado todos los romances que a V. pueden interesarle. En cuanto tenga ocasión de aumentar estos materiales ya pensaré en V. (...).

Con Gas[s]ol Mn. Anglés ha hecho todo lo que ha podido, pero aquel es un caso tan excepcional de descuido que por buena voluntad que tenga es imposible conseguir nada de él. Si otra vez se le pudiesen hacer correr algunas libretas ya lo haríamos. De todas maneras, su colección no puede ser muy numerosa pues las únicas comarcas que con Anglés exploró sistemáticamente fueron El Priorato (prov. Tarragona) y El Pallars (Lérida).

I arribat a aquest punt, adverteix:

De estos materiales puede hacer V. el uso que crea conveniente. De todas maneras le encargo que si utiliza los que llevan mi nombre y el de Anglés que no nos cite, pues ellos pertenecen al fondo del «Cançoner general Català» y el patrocinador de esta obra, Sr. Patxot y Jubert, quiere que permanezcan inéditos. Sin embargo, no citando el nombre de los colectores puede hacer con ellos lo que le convenga.

Don Ramón ho va respectar sempre amb una escrupolositat que l'honora. Però no és pas això sol. La col·laboració de Bohigas s'estengué encara al romancer en castellà aplegat durant les seves missions amb Josep Barberà per la Segarra, el Cardoner i la Ribera del Segre (1923) i a la comarca del Vallès (1924). Malgrat tot, Menéndez Pidal no n'hi havia prou per bastir de manera adequada el seu *Romancero*, vist que la suma dels materials d'Anglès-Gassol-Bohigas s'aproximava només als 130 textos. L'ocasió d'acostar-se en persona a l'Obra del Cançoner se li va presentar el 25 de març de 1930. Així ho recull el *Dietari* de l'entitat:

La visita dels intel·lectuals madrilenys als intel·lectuals barcelonins que aquests dies s'està portant a terme ha fet que vingüés a Barcelona el Catedràtic de la Universitat Central i President de la Reial Acadèmia de la Llengua, de Madrid, En Ramón Menéndez Pidal, que de tota la vida es donat a l'estudi de la poesia popular castellana, el qual [s']ha mostrat desitjós de visitar l'oficina del «Cançoner Popular de Catalunya». S'és convingut que avui, a les 11, rebríem la qualificada visita d'En Menéndez Pidal. Són a esperar-lo En Casas [Homs], En [Baltasar] Samper, el Secretari [Mn. Joan Puntí], el Mtre. [Francesc] Pujol i En Manuel de Montoliu, que hi ha volgut ser-hi. Arriba en Menéndez acompanyat d'En Pere Bohigas. El visitant inspecciona l'oficina i és assabentat del mètode de treball que s'hi verifica com de tot el radi d'acció de l'Obra del «Cançoner Popular de Catalunya».

Després, planyent-se que no fos a la visita el senyor Patxot, que cabalment avui està malalt però encoratjat per En Bohigas, En Menéndez declara que, per a una publicació que té en curs, li interessa tenir exemples de poesies populars romancesques recollides a Catalunya i per això demana a l'Obra si, pagant les despeses de còpia i consignant en la publicació la procedència dels esmentats documents, podria la

²⁶ Vegeu Lluís Calvo i Calvo, *Catàleg de materials gràfics de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1994.

nostra oficina facilitar-los-li. Li és respost que, després de la convenient consulta amb el senyor Patxot, li seria donada resposta precisa, que en principi ja podia comptar que fóra dins un ambient de bona voluntat. Se'n va, sembla, content i agradat, diu, de la visita²⁷.

Fixeu-vos en els cautelosos «sembla... diu...». Trobo remarcable així mateix l'expressió «encoratjat per En Bohigas». El dia 7 de maig, Bohigas l'aconsellarà per escrit el següent:

En cuanto a lo de los romances me parece que sería muy político que V. escribiese, pronto, directamente al Sr. Patxot reiterándole el ruego que le hizo por mi mediación. El Sr. Patxot es todo un caballero y por principio no se opone a acceder a sus deseos, antes parece estar bien dispuesto (...). Ahora sería el momento oportuno de escribir al Sr. Patxot porque Pujol está en Sevilla²⁸ y de esta manera obligaría V. personalmente al Sr. Patxot, el cual probablemente le contestaría sin consultar al Sr. Pujol. Este, en realidad, es quien puede tener más recelos, no el Sr. Patxot. Además Pujol sabe muy bien encubrir su desconfianza o sus temores, por lo que es difícil tratarle, y a veces su presencia resulta francamente un estorbo.

És evident que Bohigas mirava de conciliar dues lleialtats, la que sentia, d'una banda, pel seu professor de Madrid, embrancat en un projecte massa ambiciós del qual no podia quedar exclosa Catalunya, i d'una altra, la que mereixia el patrocinador de l'Obra del Cançoner, Rafael Patxot, amb qui Bohigas tenia un deute de gratitud afegit per haver estat admès en un altra empresa cultural del mecenes santfeliuenc, el *Repertori dels manuscrits catalans*²⁹. Menéndez Pidal s'apressà a redactar aquella sol·licitud adreçada a Patxot, el dia 10. L'esberrany conservat a Chamartín diu així:

Hace más de 30 años que trabajo en preparar la publicación de un Romancero General y ahora con la cooperación del Centro de Estudios Históricos³⁰ [y] de la Hispanic Society of America voy a empezar a imprimir el 1er tomo. Tengo recogidos muchos millares de versiones en todos los países de habla castellana y entre los judíos de todo el mundo, pero de Cataluña apenas tengo nada (...).

Pero es el caso que para todo estudio de los romances se necesita conocer la repartición geográfica de sus variantes y sin las versiones catalanas de los romances castellanos mi estudio quedaría incompleto. Creo que estos romances de origen castellano son los que menos importan al Cançoner y como yo los publicaría, como es natural, a nombre de la Institución del Cançoner que V. propulsa, esta institución y su generosa fundación obtendrían todo el honor que merecen, y mi Romancero ganaría un importantísimo elemento.

Bohigas seguia estant al cas perquè el dia 13 tornava a escriure: «Hace un par de días llegó el Orfeo, cargado de laureles, y supongo que el Sr. Patxot se entrevistará con Pujol y le contestará, a lo que espero, satisfactoriamente». Ho va fer uns quants dies després, el 24 de maig: «Tendré sumo gusto en facilitar a Vd. los romances que solicita y no hay que hablar de gastos de copias (...). El Mtro. Pujol se ocupa actualmente de la petición formulada y parece que el cotejo de materiales le sugiere algunas ideas que quizás comunique a Vd.». D'aquestes idees o dubtes, més ben dit, tracta la carta que li envià Francesc Pujol a continuació, el 2 d'agost de 1930:

En manera alguna hemos olvidado su grata visita y la petición con que se dignó honrarnos: estamos trabajando para dar cumplimiento a ella sacando copia de todos los romances en lengua castellana que

²⁷ *Materials. Volum V*, ps. 190-191.

²⁸ En efecte, Pujol estava de gira amb l'Orfeo per València i Sevilla (3 al 11 de maig de 1930), documentada al Fons fotogràfic de l'Orfeo Català, <http://bibliotecadigital.palaumusica.org> (2014).

²⁹ Josep Massot i Muntaner, «Els “Estudis Universitaris Catalans” i el “Repertori dels manuscrits catalans”, mecenatge de Rafael Patxot i Jubert», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*, Barcelona, PAM, 2012, ps. 119-133, en concret, ps. 121-122. Bohigas va ser un dels redactors, amb el pare Massot i Ramon Sugranyes, de l'històric Document d'Andorra sobre l'Obra del Cançoner (1979).

³⁰ Abreviat al ms. «C. d E. H.». Opto per regularitzar l'ortografia dels esberranys. Pel que fa al Centro de Estudios Históricos, presidit per Menéndez Pidal, Carreras i Artau havia suggerit al XIIè Consell Consultiu del Cançoner (15 de desembre de 1924) «que fóra convenient de trametre a l'esmentada institució tot lo que hagi publicat la dita Obra de la seva constitució ençà» (*Materials. Volum V*, p. 298).

tenemos recogidos. Pero es el caso, querido maestro, que tenemos una duda que hemos de rogarle nos aclare. Si no entendimos mal, en su visita a nuestra oficina nos dijo que le interesaban de nuestro archivo los romances en lengua castellana, los cuales, como V. observó muy bien, no interesan para nuestro Cancionero. Quedó aún más precisada la cuestión cuando nos dijo que los romances en lengua catalana, aunque estuviesen salpicados de palabras castellanas, podíamos omitirlos. Eso fué lo que entendimos. Pero el señor Bohigas, más tarde nos entregó una lista hecha por V. y tomada del Romancerillo de Milá, en la que figuran muchos romances exclusivamente en lengua catalana, i (*sic*) algunos bilingües. Aquí empezó nuestro dudar, que aumentó con el contenido de la carta que escribió V. al señor Patxot.

La resposta consta en aquest esborrany del dia 15:

De todos los romances incluidos en la lista hay versiones castellanas y debo por tanto ocuparme de ellos; en varios casos me parecía evidente el origen catalán del romance en cuestión; otras veces dudaba. El conocer más versiones de las que daba Milá podría acaso aclarar estas dudas, ampliando los puntos de comparación. (...)

Comprendo que si Vds. tienen muchas versiones, como tendrán, de esos romances dudosos es demasiado pedir la copia de todas ellas. Hagan en esto lo que Vds. crean que puede serme útil, es decir lo que pueda ser útil para el estudio comparativo y para decidir del valor de las versiones recogidas, teniendo en cuenta que será para mí muy interesante y grato poder afirmar una difusión de los romances catalanes por Castilla, hecho poco o nada conocido.

De los romances bilingües que crean no castellanos y de los seguramente catalanes, envíenme algunas versiones que crean curiosas y si pueden decirme cuántas otras versiones tienen y de qué lugar son, mejor.

Tot feia peça, doncs! O gairebé tot. La primera tramesa va sortir de Barcelona el 23 d'octubre i de seguida es va completar l'encàrrec, transcrit tot amb pulcritud i a màquina per Josep Maria Casas Homs³¹, un filòleg experimentat que treballava a les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC i al despatx del Cançoner. L'Oficina de l'Obra, que era un model d'eficiència, no tan sols va arxivar els fulls mecanografiats dels 311 documents tramesos a Madrid, sinó també un llistat general de la feina feta i dues relacions més on figuren, de manera diferenciada, els títols referents al *Romancerillo* i les cançons «fora de llista»³², moltes de les quals són catalanes, catalaníssimes: *A la plaça fan ballades*, *El rei mariner*, *La presó de Lleida*, *El testament d'Amèlia* o *L'hereu Riera*...

La memòria del Rafael Patxot octogenari, l'autor de *Guaitant enrera*, no s'adiu del tot amb la correspondència que acabem de resseguir:

En certa ocasió, Menéndez Pidal, amb el pretext de col·laboració a una obra estrangera, demanà informació a l'Oficina del Cançoner, informació que li fou generosament tramesa. Àdhuc el Mtre. Pujol, malgrat el meu parer, li acompanyà, me sembla, uns centenars de cançons especialitzades. Poc temps després, Menéndez Pidal anà a Barcelona per un acte públic i no s'acostà per res a l'estudi del Cançoner, ni hem sabut res més d'aquella obra estrangera³³.

Resta clar que la demanda es va fer a títol personal i sense cap pretext («Hace más de treinta años que trabajo en preparar la publicación de un Romancero...»), que ell s'hi va avenir de seguida i que Pujol, com a bon subordinat que era, no hauria gosat mai a facilitar centenars de cançons sense el beneplàcit del senyor Patxot.

El 9 de maig de 1933, Menéndez Pidal va donar una conferència al Saló de Graus de la Universitat de Barcelona, l'acte públic al·ludit per Patxot. Seria aleshores quan el professor auxiliar Francesc Nabot i Tomàs li va oferir uns «cuadernos de cantares» que daten de la primera dècada del

³¹ Notificació de Casas al pare Massot consignada per aquest a l'article «Un altre epistolari de Maria-Antònia Salvà», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, III. Miscel·lània Pere Bohigas*, vol. 1, Barcelona, PAM, 1981, ps. 219-242, i en concret, p. 222.

³² Arxiu de l'Obra del Cançoner, carpetes B-132 i B-133.

³³ *Guaitant enrera*, p. 532. En efecte, la Hispanic Society of America va restar al marge de l'edició.

segle³⁴. En suma, els papers de Nabot contenen còpies de textos publicats i romanços recollits per ell mateix, dels quals només devia haver-hi una trentena.

Un cop superat el trasbals de la Guerra³⁵, reapareix en aquest assumpte Mn. Higini Anglès, i ho fa amb la proposta de publicar l'esperat *Romancero* general a expenses de l'Institut Español de Musicología (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona), organisme estatal fundat i dirigit per Anglès des del setembre de 1943:

Le escribí el día 15 del pasado enero, proponiéndole la edición de su Romancero. No le gustó mi carta? He esperado inutilmente una respuesta; su silencio me ha causado tristeza y desilusión profunda (...).

Tanta ilusión había puesto yo en la edición de su Romancero, que al exponerle mi plan, era con las siguientes condiciones: 1ª La obra debía publicarse *únicamente* con el nombre de Vd. 2ª El Instituto Español de Musicología no debía percibir honorarios de ninguna clase, ya que su colaboración musical debía considerarse como obra idealista y llena de entusiasmo en pro del canto popular español y del Maestro de la historia literaria de nuestro Romancero (...).

Cuanto lo sentiría que nuestro Instituto de Musicología se viera, contra su voluntad, precisado a proseguir su camino prescindiendo de la obra maestra que tanto acariciaba.

Anant més enllà de la cooperació musicològica, no hi dubte que Anglès volia publicar l'obra sencera. La conformitat de don Ramón figura esbossada al peu d'aquella mateixa carta, del 8 de febrer de 1945:

El retraso solo fue debido a un apremio de imprenta. Iba dejando todo a un lado hasta no tener dispuesta la *España del Cid* para su cuarta edición (...) Perdóneme Vd. que tan cariñosamente se ocupaba de la publicación de mi *Romancero* y que me ha dado la enorme satisfacción de saber que puede Vd. ocuparse de la parte musical de esa obran tan necesitada de la cooperación técnica musicológica (...).

Dentro de la semana próxima espero acabar el apremiante trabajo en que estoy y trataré de formarme una idea de como podría acometer la edición del *Romancero* para tratar después con Vd., cuando venga por acá, en este mes o en el de marzo (...).

Mucho agradezco los recuerdos del P. Donostia. Salúdele de mi parte, así como a D. Francisco Pujol a quien tan agradecido estoy. ¿Con qué grupo mejor de personas podría yo entenderme?

Un any més tard, en resposta a una carta d'Anglès del 21 de febrer de 1946, declara que s'ha posat a la feina, a més de lamentar la mort del mestre Pujol:

Muy de veras siento la inesperada muerte de Don Francisco Pujol [el 24/12/1945]. Aparte su gran valer y su actividad insustituible, yo estoy agradecido a su memoria pues él y don Rafael Patxot enviaron los romances catalanes-castellanos de la Obra del Cançoner.

Hace unas semanas me he puesto a trabajar en el Romancero, revolviendo mis papeles que dormitaban en el olvido. Espero poder perseverar en esta tarea, aunque me tenga ocupado también en la Historia de España que edita Espasa Calpe³⁶.

La cosa semblava tan segura que el 8 de maig Anglès parla de preveure-hi un pressupost:

A fin de que el Instituto Español de Musicología cuente ya desde 1946 con un presupuesto para la edición de su Romancero, le suplico me diga poco más o menos a) cuántos volúmenes de texto literario cree Vd. que podrá tener la obra (nosotros ya calcularemos la parte musical) b) extensión del tomo I (parte literaria) y c) qué sueldo cree Vd. podemos señalar para la persona que Vd. tenga a bien señalarse para ayudarle a ordenar sus notas, escribir el texto a máquina, etc. etc.

³⁴ *El Archivo del Romancero...*, ps. 153-154.

³⁵ Protegit pel Govern de la República, l'arxiu romancístic de Menéndez Pidal va estar emmagatzemat a València, al castell de Peralada i al Palau Nacional de Montjuïc (Barcelona) fins que el va poder recuperar el seu propietari (31 de juliol de 1939). Vegeu *El Archivo del Romancero...*, ps. 231-244.

³⁶ En aquesta obra d'autoria col·lectiva, sota la direcció d'en Menéndez Pidal, Mn. Anglès volia encabir-hi una història musical escrita per un altre membre de l'Institut Español, l'alsacià Marius Schneider (Carta del 8 de maig de 1946).

Segons l'esborrany de resposta, la introducció està terminada i els preparatius dels romanços, en marxa. No obstant això, abans d'abordar el nombre de volums, Menéndez Pidal anticipa certes reticències (que destaco en cursiva):

Respecto al Romancero, *lo esencial es que Vd. y yo estemos de acuerdo en colaborar en él y que yo puedo dedicarle tiempo*. En este punto estoy satisfecho porque he podido ya terminar una larga introducción que hará un tomo³⁷ y continúo preparando romances para un segundo volumen.

En cuanto a la forma de esta colaboración, tengo que proponerle cuando nos veamos otra vez, un arreglo por lo que a mí toca. No es fácil calcular el número de volúmenes que se necesitarán. Los romances para publicar son de 350 a 400, las versiones serán unas 18.000 según cálculo que tenía hecho en 1935 (...). ¿Tienen Vds. ahí muchas versiones de romances recogidas a la vez que la melodía? ¿Cuántas serán?

Anglès, doncs, hi aportaria materials inèdits de les missions encarregades per l'Institut Espanyol: «pasan de 300 las [melodías] que tenemos como inéditas o variantes de las conocidas»³⁸.

Tanmateix, al llarg d'aquell estiu en què tot semblava anar per bon camí, Menéndez Pidal se sent obligat a canviar la forma de col·laboració, i ho anuncia així al cap de publicacions del CSIC, Rafael de Balbín Lucas, «lo que él comprende y justifica». Mirant de tranquil·litzar Mn. Anglès, insisteix el 6 d'agost, des de Ribadesella: «lo esencial es que nosotros dos estemos de acuerdo (...) En septiembre regresaré a M[adrid] y seguiré preparando material publicable». Segons el nou plantejament, l'edició havia de passar a l'Institut de Cultura Hispànica, el director del qual era el democratacristià Joaquín Ruiz-Jiménez, i Mn. Anglès en conservaria la col·laboració musical, «el nombre de Vd. podría figurar con [la] expresión Director del Instituto de Musicología de Barcelona o en la forma que Vd. crea», proposa don Ramón a finals d'octubre. I en to de disculpa, dirà en un altre moment: «Vd. recordará que siempre le dije que en el Consejo, que había borrado mi nombre al constituirse, no podía yo publicar nada». Clarament dolgut, Anglès, li fa notar les conseqüències d'aquella rectificació tardana, per més comprensible i justificada que fos:

Mi querido y venerado Don Ramón: Recibí su cariñosa carta de 21 de octubre. La muerte inesperada de mi entrañable amigo, el Abad Suñol de Montserrat, en Roma, me dejó abatido y preferí esperar unos días antes de contestarle.

Estuve un par de días en Madrid en octubre pasado. Allí me enteré, con profunda pena y decepción para todos nosotros, que Vd. confiaba la edición de su Romancero al Instituto de Cultura Hispànica y no al Instituto Espanyol de Musicología. Siempre que había hablado con Vd. sobre esta cuestión, había sido, a lo menos por mi parte, a base de que el Romancero se publicara en el Instituto Espanyol de Musicología. Partiendo de este supuesto, le había ofrecido la ayuda desinteresada de los colaboradores del Instituto y la aportación de los materiales inéditos, propiedad de nuestro Instituto.

Ahora, con la solución que Vd. ha tenido a bien aceptar para la edición de su venerado Romancero, ya no tengo autoridad para pedir la colaboración de los consabidos amigos, ni menos facultad para prestar materiales que son propiedad del Consejo Superior de I. C.

Abrigo aun la esperanza de que Vd. pueda encontrar una buena solución a base del Instituto de Cultura Hispànica y el Instituto Espanyol de Musicología, si es que, de acuerdo con la dirección del Consejo Superior, encuentran Vdes. la fórmula apropiada.

Le agradezco en el alma la noticia que me da sobre el estribillo en los villancicos. Antes que el Cancionero de Palacio saldrá la «Recopilación de Sonetos y Villancicos» de Juan Vazquez. Van saliendo cosas muy interesantes.

Con recuerdos para Gonzalo [Menéndez-Pidal Goyri], reciba Vd. el más afectuoso saludo de su admirador y amigo,

Higino Anglès.³⁹

³⁷ Una nota manuscrita del mateix Menéndez Pidal diu, però, que va començar a redactar la introducció de teoria i història el 20 de novembre de 1946 (Diego Catalán, *El Archivo del Romancero...*, p. 269).

³⁸ Carta a Menéndez Pidal del 22 de juliol. Pel que fa a les misiones folklòriques del CSIC, gaudim ara del portal web <http://www.musicatradicional.eu> (2014).

³⁹ Carta a Menéndez Pidal del 8 de novembre de 1946.

Cal advertir que l'amistat entre tots dos es mantindrà ferma, en un clima d'harmonia i franquesa, però l'ocasió d'editar el *Romancer* a Barcelona es va perdre per sempre més, malgrat l'esforç per integrar Anglès dins els plans editorials de l'Institut de Cultura Hispànica. Menéndez Pidal creu de moment que ha salvat l'escull, i enmig d'aquest daltabaix pregunta per l'Obra del Cançoner:

En 1930 los señores Rafael Patxot y Francisco Pujol (intervino también Pedro Bohigas) me enviaron unas cien (*sic*) versiones pertenecientes al Cançoner Popular de Catalunya. Si las circunstancias permitieran ampliar esta colaboración ya indicaría yo lo recibido. A propósito, de los *Materials* del Cançoner poseo tres volúmenes, 1926, 1928 y 1929. ¿Se publicaron más? No deje de contestar a esta pregunta.

I Anglès contesta de manera concloent, el 29 de novembre de 1946:

De la Obra del Cancionero Popular de Cataluña se publicaron únicamente los tres volúmenes que Vd. tiene, y el vol. 1 de la *Dança* cuya edición coincidió con la guerra y ya no pudo distribuirse. La edición pudo salvarse, pero aún no se han distribuido ejemplares. Puesto que el Sr. Patxot, Mecena de la *Obra del Cançoner*, aún reside en Suiza y prohibió que se prestara nada de los materiales recogidos a los investigadores, debemos renunciar por ahora a tales fondos. Únicamente podremos utilizar los romances que el M^o Pujol le había mandado en 1930.

Recordem que Mn. Anglès s'havia allunyat de l'Obra arran d'una topada amb Lluís Millet i Pagès, tot i comptar aleshores amb l'afecte de Rafael Patxot⁴⁰. Ara el senyor Patxot observava amb disgust des de l'exili la col·laboració d'Anglès amb les institucions de l'Espanya franquista. Escolteu què aconsellava a un corresponsal indeterminat, justament durant la primavera de 1946:

A propòsit del Cançoner, Mn. A[nglès] tingué la llengua massa llarga davant d'En M[illet]. Si algun dia us parlés de manera semblant, li respondreu que l'obra del Cançoner encara espera les dues mil cançons que ell li va prometre fa molts anys, quan començarem la feia⁴¹.

Així les coses, les moltes obligacions de Mn. Anglès a Roma –que van començar l'any 1947 amb la presidència del Pontificio Istituto di Musica Sacra, com a successor del pare Sunyol–, van acabar de malmetre la cooperació de l'Institut Español, reduïda llavors a la part musical. Per la raó que fos, Menéndez Pidal va haver de descartar la millor de les opcions, la proposta inicial d'Higini Anglès. Estic segur que el *Romancero* hauria trobat a Barcelona l'esforç cooperatiu que necessitava («Van saliendo cosas muy interesantes...»). Per si no n'hi hagués prou, ens ho confirma aquest testimoni de Josep Romeu i Figueras, enviat a Chamartín el 23 de desembre de 1948:

Me interesa, quizá más que el día que tuve el honor de saludarle en nuestro Instituto, el tema de «El Quintado», «La Aparición» y «El Romance de Alfonso XII», que no puedo cultivar y madurar por esta bendita falta de tiempo. Intentaré hablar a Mn. Anglés de este asunto en cuanto vuelva de Roma; no sé si él tendrá inconveniente en que se haga dentro del Instituto, aunque tampoco sé si interesa a Vd. que se realice en estas condiciones. Quizás será mejor que yo espere la decisión de Vd. antes de hablar a Mn. Anglés.

Veo el tema ahora con mejor precisión que antes. Así, por ejemplo, creo que sería menester ante todo estudiarlo en las versiones francesas e italianas para luego entrar en las catalanas –muy ricas, por cierto,– y penetrar después en el resto de España y todo Portugal. Las catalanas ofrecen matices muy interesantes y una evolución fecunda; la misma fecundidad encontramos también en Castilla pero dirigida en otros sentidos.

Hauria estat la seva una contribució magistral a l'obra del *Romancero*. És clar que, ateses les circumstàncies, el jove Romeu no podia plantejar-s'ho d'aquesta manera⁴².

⁴⁰ Sobre aquest incident, que va tenir lloc durant el IV Consell Consultiu (9 de juny de 1922), vegeu Josep Massot i Muntaner, «Rafael Patxot i Jubert i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», *Escriptors i erudits contemporanis. Quarta sèrie*, ps. 107-137, en concret, ps. 118-119.

⁴¹ *Guaitant enrera*, p. 562 (Citat a «Rafael Patxot i Jubert i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», p. 119).

Després de cinquanta anys de tasques preparatòries, quan l'edat de Menéndez Pidal vorejava els vuitanta, el seu projecte s'havia incrementat de tal manera que era inabastable per a una sola persona. I encara havia de créixer durant els anys següents. La «larga introducción que hará un tomo», segons deia en 1946, va aparèixer finalment en dos toms l'any 1953, a Espasa-Calpe⁴³, i el primer volum del *Romancero tradicional de las lenguas hispánicas* (RTLH), *Romanceros del Rey Rodrigo y de Bernardo del Carpio*, es va fer esperar quatre anys més, fins que el va publicar el Seminario Menéndez Pidal a cura d'un equip en el qual sobresortia ja el continuador de l'arxiu familiar, Diego Catalán Menéndez-Pidal⁴⁴. Entre aquella data i l'any 1985, en què es va interrompre el procés de publicació –al XIIè volum⁴⁵–, Catalán va esdevenir l'editor principal del RTLH, sempre a l'empara del Seminario Menéndez Pidal. Don Ramón encara va poder veure la segona entrega de l'obra somiada: *Romanceros de los condes de Castilla y de los Infantes de Lara* (1963).

Aquesta història té un petit epíleg. Tal com ha explicat alguna vegada el pare Massot, Diego Catalán volia completar el proper volum del RTLH, *Romances de tema odiseico* (vols. III-V), amb materials inèdits de l'Obra del Cançoner, de manera que el 31 de gener de 1967 va adreçar al representant de la família Patxot a Barcelona, Joan Soler i Riber, una sol·licitud de consulta i reproducció de documents que li va ser acceptada gràcies als bons oficis del doctor Ramon Aramon i Serra, secretari general de l'IEC i exalumne de Menéndez Pidal. Un sí amb reserves, circumscrit «a los depósitos de Barcelona» i sotmès a la màxima discreció:

En cualquier caso –adverteix Soler–, me indican los herederos de D. Rafael Patxot que, interín no se adopten ulteriores decisiones, cualquier información que podamos facilitarle deberá ser citada como «de fuente privada» u otro eufemismo análogo, sin revelar el verdadero origen⁴⁶.

Diego va accedir al pis on estaven tancats a pany i forrellat els materials d'Aguiló, entre d'altres, va treballar-hi tot sol, com si fos a casa seva, va triar els romanços pertinents, va sortir al carrer amb les carpetes, en una papereria dels voltants li van cobrar les xerocòpies i se'n va tornar més que satisfet a l'arxiu de Chamartín. «Fue todo tan fácil, ¿eh?, que yo pensaba que podría volver en cualquier otro momento. Si llego a saber que no...⁴⁷ ¡habría fotocopiado mucho más!», em va confessar un dia amb aquell ànim jovial, tan seu. Què en va treure, al capdavant? Un centenar de textos, la majoria del fons Aguiló. Molts d'aquells materials els va poder integrar aviat als seus estudis *Siete siglos de Romancero* (1969) i *Por campos del Romancero* (1970), i formen part també dels volums VI-VIII del RTLH, *Gerineldo. El paje y la infanta* (1975), al costat d'altres romanços catalans aconseguits abans per don Ramón.

En arribar la dècada dels setanta, mentre que el llegat de Patxot seguia exclòs de consulta, l'arxiu particular de Menéndez Pidal havia acumulat, d'una manera o d'una altra, centenars de còpies de l'Obra del Cançoner. I no em costa cap intent d'aprofitar-les provinent de Catalunya durant aquell període fosc.

⁴² Don Ramón va acabar pensant que Romeu «preferia» publicar l'estudi fora del *Romancero*. Romeu i Figueras va tenir després l'atenció d'assabentar-lo sobre les missions del CSIC: «Tengo la satisfacción de remitirle en cuartillas aparte la información que he podido conseguir inspeccionando las misiones folklóricas de nuestro Instituto. Dichas misiones son bastante irregulares, ya que hasta hace poco dependían, en cierta manera, del criterio del misionero y de su formación y conocimiento de la tradición oral. Las encuestas realizadas últimamente han dado mejores resultados que las primitivas. Esperamos rectificar los resultados de éstas mandando en su día misioneros más aptos y mejor adecuados al criterio del Instituto» (Carta del 29 de noviembre de 1952). Vegeu també *El Archivo del Romancero...*, p. 322.

⁴³ Obra esmentada a la nota 22. Porta «ilustraciones musicales por Gonzalo Menéndez-Pidal».

⁴⁴ El Seminario Menéndez Pidal es va instituir l'any 1954 a la facultat de Filosofia y Letras de la Universidad de Madrid, amb pocs recursos econòmics. De fet, els *Romanceros del rey Rodrigo y de Bernardo del Carpio*, obra de Ramón Menéndez Pidal editada per Rafael Lapesa, Diego Catalán, Álvaro Galmés i José Caso, s'havia gestat a l'entitat que dirigia anteriorment don Ramon, el Seminario de Estudios Históricas, adscrit a l'Instituto de Cultura Hispánica

⁴⁵ La Fundación Ramón Menéndez Pidal i l'Instituto Universitario Seminario Menéndez Pidal projecten ara la represa del RTLH, sota la direcció del Dr. Jesús Antonio Cid Martínez. Una notícia excel·lent.

⁴⁶ Carta del 13 de març de 1967, de la qual tinc fotocòpia, facilitada pel mateix Diego Catalán, i citada també per Josep Massot, *Semblances i comentaris*, ps. 268-269, on l'autor ofereix més informació d'aquest assumpte.

⁴⁷ Sobre els esdeveniments posteriors, vegeu *El Archivo del Romancero...*, ps. 421-423.

Com a colofó, faig notar que l'internauta que consulti a la Gran Enciclopedia Catalana l'entrada «Obra del Cançoner Popular de Catalunya»⁴⁸ hi trobarà aquest motiu de confusió:

La labor de l'Obra no ha pogut ésser continuada i és fora de l'abast dels investigadors. Ramón Menéndez Pidal i els seus col·laboradors n'utilitzaren una part dels materials en el *Romancero tradicional*.

L'afirmació segons la qual «és fora de l'abast dels investigadors» arrossega un retard de vint-i-tres anys. Convindria esmenar-la certament perquè, segons diuen, internet representa una finestra al món. La segona part de la cita és del tot exacta, i espero haver contribuït a difondre per quins motius concrets i en quines circumstàncies es va dur a terme. Un episodi més de la complexa trajectòria d'aquests dos arxius únics en el seu gènere, l'Archivo del Romancero Hispánico Menéndez Pidal/Goyri i l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya.

⁴⁸ <http://www.enciclopedia.cat/enciclop%C3%A8dies/gran-enciclop%C3%A8dia-catalana/EC-GEC-0046731.xml> (juny de 2014)